

Het Verenigd Koninkrijk van koning Willem 1 (1815-1830) en de natievorming

LODE WILS

De periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830, was voor België en voor Nederland een fase van de transformatie van de *Ancien-Régime*-samenleving in een moderne natiestaat. Voor België was het de eindfase. 1. De proto-naties van het *Ancien Régime* kenden geen individualistische gelijkheid voor de wet, maar steunden op standenonderscheid en op de sinds eeuwen overgeleverde groepsrechten van allerhande lichamen, zoals steden en plattelandsgemeenschappen, ambachten, universiteiten, abdijen en andere kerkelijke instellingen. Samenhangend daarmee waren unitaire staten onbekend: graafschappen, hertogdommen en heerlijkheden hadden hun eigen statuut en instellingen bewaard, en een daarop steunend proto-nationaal bewustzijn, hoewel ze sinds eeuwen gefedereerd waren in bondsstaten die ook een overkoepelend proto-nationaal bewustzijn hadden ontwikkeld. Dat bewustzijn was gevormd door de langdurige samenleving rond gemeenschappelijke instellingen, dynastie en staatsgodsdienst, en door de oorlogen tegen buitenlandse vijanden².

Het begin van de transformatie

In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam de economische en politieke ontwikkeling in een versnelling. De vrijheids- en gelijkheidsideeën van de Verlichting ondermijnden de grondslagen van het *Ancien Régime*. De regeringen dreven de centralisatie op en rationaliseerden de bonte verscheidenheid van bestuurlijke en rechterlijke instellingen. Ze ontwikkelden het verkeersnet, verbeterden het onderwijs, stimuleerden het intellectuele leven en bevorderden de tolerantie voor de godsdienstige minderheden. Ook de beginnende industriële revolutie vergrootte de sociale en de regionale mobiliteit. Dat alles schiep de voorwaarden voor de komende transformatie.

Na verloop van tijd stelde de bourgeoisie zich op tegen het verouderde bestel — de bourgeoisie die uit juristen en houders van ambten bestond, nog meer dan uit zakenlui. Ze keerde zich tegen de naar absolutisme tenderende vorst en tegen de privileges van de aristocratie en de kerk, en greep de macht. Ze proclameerde de 'derde stand' tot vertegenwoordiger van de hele natie, die uit vrije en gelijke staatsburgers zou bestaan in een unitaire en gelaïciseerde ambtenarenstaat. Het duurde lang vooraleer

1 L. Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (Leuven-Apeldoorn, 1992). Met een wetenschappelijk apparaat en een ruimere behandeling van de Waalse beweging: L. Wils, *Histoire des nations belges. Belgique, Flandre, Wallonie: quinze siècles de passé commun* (Louvain-la-Neuve, 1996).

2 Linda Colley heeft in *Britons. Forging the nation 1707-1837* (New Haven, 1992) beschreven hoe Schotland, Engeland en Wales tot één natie werden samengesmeed door het protestantisme en door oorlogen, in het bijzonder door godsdienstig gekleurde oorlogen tegen het katholieke Frankrijk.

ze erin slaagde om die opvatting te doen aanvaarden door alle bevolkingsgroepen: de vroegere leidende klasse en de geestelijkheid, de ambachtslui, de arbeiders en de boeren. Dan pas was de moderne natievorming doorgedrukt, waren namelijk de proto-nationale gevoelens omgezet in een modern nationaal bewustzijn, zoals de patriarchale en nog semi-feodale samenlevingsverbanden waren vervangen door die van het kapitalisme en van de napoleontische wetboeken. Het nationaal bewustzijn of patriotisme was een onderdeel van het sociale bewustzijn van de nieuwe maatschappij³.

De Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik behoorden op het einde van de achttiende eeuw tot de meest welvarende gebieden van Europa. Van de landen die deelnamen aan de eerste Atlantische revolutiegolf, waren ze degene waar de kapitalistische industrialisatie al het krachtigst aan het opkomen was. De staat was er veel zwakker dan in het absolutistische Frankrijk. De economische en politieke invloed van de kerk was groot, maar minder betwist, onder andere omdat er geen met Frankrijk vergelijkbare financiële crisis bestond en er minder fiscaal geprivilegieerden waren. De eerste revolutie, van 1787 tot 1790 of tot 1793, zou er zich bijna uitsluitend keren tegen het verlicht despotisme van keizer Jozef II. De kleine burgerij van ambachtslui, die in Frankrijk mee revolutie voerde tegen de geprivilegieerden, rekende zich in de Brabantse steden met recht tot de geprivilegieerden. Zo kon de kerk een dominerende invloed krijgen in de Brabantse Revolutie, heel anders dan in de Luikse Revolutie die zich keerde tegen de klerikale machtspositie in het prinsbisdom Luik.

Al werden de Verenigde Nederlandse Staten na één jaar onder de voet gelopen door buitenlandse troepen, zoals het met de Luikse republiek gebeurd was en tevoren met de Noord-Nederlandse Patriotten, de revolutiejaren, die voortduurden van 1787 tot 1793, vormden een essentieel element in de Belgische natievorming. De politieke beroering had de bewoners van de verschillende vorstendommen, met inbegrip van het prinsbisdom Luik, verenigd en politiek gemobiliseerd als nooit tevoren, onder de leuze van de volkssoevereiniteit (Comité des Belges et Liégeois Unis). De partijvorming was gebeurd volgens lijnen die zouden worden doorgetrokken in de negentiende eeuw: een kerkpartij en een antiklerikale partij. Ook de herhaalde pogingen tot coalitie van Statisten en Vonckisten zouden in de herinnering voortleven.

Een ander essentieel element in de moderne natievorming, naast de mobilisatie voor de volkssoevereiniteit, was de verdwijning van de instellingen van het *Ancien Régime* voor de unitaire staat en de burgerlijke samenleving. Dat gebeurde tijdens de bijna negentienjarige inlijving bij het revolutionaire Frankrijk en het napoleontische keizerrijk, van het gebied ten westen van de Rijn (tot en met Keulen). De bodem werd weggeslagen onder het eeuwenoude particularisme van de provinciën. De opslorping van het prinsbisdom Luik werd bevorderd doordat het bij de vorming van de departementen grondig werd verknipt en zijn grondgebied versmolten met omliggende gebieden, in de huidige provincies Limburg (Belgisch plus Nederlands), Luik

3 De opvatting dat de moderne natievorming niet iets was wat parallel verliep met de economische, sociale en politieke transformatie, maar bestond uit die transformatie zelf, ontleen ik aan M. Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe* (Cambridge, 1985) 3-13.

en Namen. 'Les départements de la ci-devant Belgique' werden als een eenheid behandeld, en ze gingen zich ook zo voelen. De benamingen België en Belgen, die in de achttiende eeuw veel minder gebruikelijk waren dan Nederland, Vlaanderen en Brabant, kwamen op de voorgrond en omvatten nu ook de Luikenaars. Een traditie van algemene geschiedenissen van België ontwikkelde zich van J. des Roches in 1782, over L. Dewez in 1805-1807, naar J. J. de Smet in 1822.

De vestiging van het Verenigd Koninkrijk

Bij het naderen van de Geallieerde legers in 1813-1814 kwam de Belgische bevolking niet in opstand. In Nederland hadden de terugtrekkende Fransen een vacuum achtergelaten, waarin G. K. van Hogendorp een voorlopige regering had uitgeroepen. Dat droeg er veel toe bij dat Engeland zich achter de plannen van Willem I schaarde om de Zuidelijke Nederlanden bij zijn kroon te voegen. De bevolkingen werden niet geconsulteerd. Als gouverneur-generaal van de Zuidelijke Nederlanden sinds 31 juli 1814, kon Willem I ze wel voorbereiden op de vereniging waar heel weinigen op gebrand waren. Hij had de voorwaarden daarvan op 1 maart 1814 door de mogendheden kunnen doen aanvaarden in de geheime Acht Artikelen, zonder dat die zouden moeten worden overeengekomen tussen vertegenwoordigers van beide landen.

De vernietiging van het *Ancien Régime* en de inlijving van beide landen bij Frankrijk hadden hun onderlinge vereniging vergemakkelijkt. De verdwijning van de eeuwenoude graafschappen en hertogdommen, van de juridische ongelijkheid, van de rechtsversnippering welke was vervangen door wetboeken, dat alles en nog veel meer werd niet meer ter discussie gesteld na de val van Napoleon. Wel herleefden er enkele elementen van de vroegere standenstaat. En in de Nederlanden zowel als elders in Europa bleek het openbare karakter van de godsdienst de waarde uit het *Ancien Régime* te zijn die zich het krachtigst handhaafde, omdat ze zozeer was verweven met de oude proto-naties.

In de commissie die de grondwet van de Noordelijke Nederlanden opstelde in de winter van 1813-1814, konden de conservatieven niet doen inschrijven dat alleen aanhangers van de vroegere staatskerk in de regering zouden worden opgenomen⁴, maar wel dat de soevereine vorst tot de Hervormde kerk moest behoren (wat tot een soortgelijk resultaat zou leiden, vermits die vorst een bijna onbepaalde macht kreeg). Van Hogendorp, de voornaamste ontwerper van de grondwet en tegelijk degene die na Willem I het meest bijdroeg tot de annexatie van België, had getracht de gelijkstelling van de godsdiensten uit de grondwet te weren, tevergeefs weliswaar. Hij schreef op 22 mei 1814 in een 'Mémoire sur la réunion de tous les Pays-Bas', over de

4 Zulke ideeën bleven heel de negentiende eeuw leven. Onder andere bij de theoloog J. Ph. Hoedemaker (1839-1910), vanaf 1880 hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam, daarna 'één van de peetvaders van de Christelijk-Historische Unie': 'Op de vraag of het staatsburgerschap toegankelijk was voor rooms-katholieke Nederlanders, had hij eigenlijk nooit een echt antwoord'; G. J. Schutte, 'Over '86 en '92 en daarna. Kuypers gereformeerde wereld herdacht', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CX (1995) 515-547, het citaat 529.

vereniging van Nederland en België dus, waarin de Belgen 62,3% van de bevolking zouden uitmaken⁵ en de katholieken nog heel wat meer: 'Il faut de toute nécessité, que les Pays-Bas demeurent Puissance maritime et Puissance protestante', met de macht geconcentreerd in de provincies Holland, Zeeland en Friesland. Zoals de historicus Van Sas vaststelde: 'Natuurlijk is hij nooit van plan geweest een Belgisch en katholiek overwicht te accepteren. Het risico daarvan heeft hij evenwel niet echt serieus genomen, mede omdat Engeland in zijn conceptie behalve de patroon van het nieuwe rijk ook de natuurlijke kampioen was van het internationale protestantisme'⁶.

Zomin als Van Hogendorp en de Noord-Nederlandse conservatieven hadden de vicarissen-generaal van het bisdom Gent het verleden vergeten. Op 8 oktober vroegen zij in een openbaar vertoog aan de mogendheden het herstel van het rooms-katholicisme als staatsgodsdienst van België.

Gelukkig ontscheeptte Napoleon op 1 maart 1815 in Zuid-Frankrijk zodat de oorlog opnieuw uitbrak. Dat liet Willem I toe om zich zonder meer uit te roepen tot koning van de Verenigde Nederlanden. De vrees voor een nieuwe inlijving bij Frankrijk en de opheffing van de persvrijheid lieten geen protesten toe. In die oorlogstoestand benoemde de koning een commissie van elf Belgische en elf Nederlandse notabelen om over een aanpassing van de Nederlandse grondwet te beraadslagen. Uiteindelijk stemden daar twee Belgen mee met het Hollandse blok, zodat een gelijke, erg onevenredige parlementaire vertegenwoordiging werd aanvaard voor de Belgen en de Nederlanders⁷. De Belgen kregen de persvrijheid, de openbaarheid van de vergaderingen der Tweede Kamer, het recht om petitie in te dienen. Maar de ministeriële verantwoordelijkheid werd afgewezen en de gewone begrotingen moesten slechts om de tien jaar aan de Staten-Generaal worden voorgelegd. De meeste materies bleven trouwens aan het parlementair toezicht onttrokken en aan de uitsluitende zorg van de koning opgedragen: buitenlandse zaken, landsverdediging, koloniën, munt, onderwijs en de kerken werden uitdrukkelijk genoemd. Tenslotte speelde de koning de hoofdrol in de samenstelling van de Staten-Generaal, via een heel ingewikkeld systeem dat bedoeld was om politieke partijvorming onmogelijk te maken⁸.

Waarom had Van Hogendorp, die een herstel wilde van het dualisme tussen Oranje en de regenten-aristocratie, in feite een machtsmonopolie van het Oranjehuis helpen vestigen? Want hij was de ontwerper van de grondwet, en voorzitter van zowel de Hollandse als daarna de Hollands-Belgische grondwetscommissie. Ik zie geen andere verklaring, dan dat hij in de vorstelijke overmacht een onmisbaar middel zag om

5 In 1825; L. Wagner-Heidendal, *Het filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden (1821-1829)* (Brussel, 1972)294-295.

6 N. C. F. van Sas, *Onze natuurlijke bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985) 73-75.

7 Hoewel Luxemburg als een afzonderlijk groothertogdom aan Willem I was toegekend, zouden zijn vier afgevaardigden in mindering gebracht worden van de 55 Belgische Tweede-Kamerleden, ondanks Zuidelijk verzet. J. C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851* (Groningen, 1955) 6.

8 L. Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen, 1987). Toen er in het Zuiden toch inspraak van de bevolking in de samenstelling van de Staten-Generaal dreigde, werd in 1824 de wetgeving herzien om dat te voorkomen; 118 vlg.

van het Verenigd Koninkrijk, met zijn 62% Belgen en nog meer katholieken, een protestantse mogendheid te maken met machtsconcentratie in Holland, Zeeland en Friesland. Hij koesterde toen trouwens de verwachting dat Willem I bereid was het machtscentrum blijvend met hem te delen⁹.

Op 18 juli 1815, een maand na de slag bij Waterloo, publiceerde de koning de door hem aanvaarde tekst van de grondwet, die ter goedkeuring zou worden voorgelegd aan ruim 1600 Belgische notabelen die door zijn provinciegeverneurs werden gekozen. Ook nu weer was het gelukkig dat het ontwerp door het episcopaat werd bestreden op zulk een manier, dat er toch steun voor kwam van mensen die niet terug wilden naar een staatsgodsdienst¹⁰. Er werd toch een ruime meerderheid van negatieve stemmen uitgebracht, waaronder minder dan 10% waarbij de godsdienst uitdrukkelijk werd opgegeven als reden van de afwijzing. De regering telde die, samen met de onthoudingen, als een goedkeuring en verklaarde de grondwet aanvaard. Tot in de huidige geschiedschrijving toe wordt liefst gezwegen over de grote meerderheid van andere afwijzingen, die werden gemotiveerd door de onevenredige vertegenwoordiging van de bevolkingen, de verplichting voor België om mee de Hollandse staatsschuld te dragen, en vooral door het autoritaire regime (het ontbreken van ministeriële verantwoordelijkheid en van serieuze parlementaire controle op de begroting; en het onbeperkt recht van de koning om dispensatie te verlenen van de toepassing van de wetten¹¹). Na twee jaar was het verzet van de geestelijkheid gebroken¹², maar de regering bleef er tot in 1821 gebruik van maken om bij de benoeming van ambtenaren te zorgen voor het Hollands-protestants karakter van de staat, dat haar van meet af voor ogen had gestaan.

Zoals in het Verenigd Koninkrijk was in een groot deel van het vasteland van Europa de napoleontische erfenis bewaard, namelijk de rechtsgelijkheid in een unitaire en gelaïciseerde ambtenarenstaat, met nauwelijks inspraak van de bevolking. In de loop van de volgende decennia zou de burgerij de macht willen veroveren — de volkssoevereiniteit vestigen, zoals ze dat noemde — wat in vele landen zou uitlopen op revolutie. Juist door die strijd zou de moderne natievorming voltooid worden. Hoe zou dat in het Verenigd Koninkrijk gebeuren: zou er uit een gemeenschappelijke strijd van de burgerij in Noord en Zuid een overkoepelende Nederlandse natie ontstaan?

9 Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot*, 76.

10 Zoals in augustus 1797 in de Bataafse Republiek de oproep van de Franse gezant om voor de grondwet te stemmen, integendeel bijdroeg tot haar verwerping met een grote meerderheid. S. Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam, 1989) 323.

11 'De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, zoveel zij kon, laten slapen' schreef J. R. Thorbecke in 1848; C. H. E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848* (Heerlen, 1965) 341-342. De meeste oppositionele notabelen klaagden dit al in 1815 aan.

12 Bisschop de Broglie werd op 8 november 1817 tot deportatie veroordeeld wegens zijn verzet tegen het afleggen van de eed op de grondwet, en aangezien hij zonder toestemming in briefwisseling met de paus was getreden.

De middelen tot integratie en opslorping

Willem I en Van Hogendorp verwachtten in 1814 dat zij de Belgen zouden kunnen opslorpen in een Hollands gestempelde proto-natie zonder volkssoevereiniteit. Behalve op de militaire macht van de mogendheden, waarop ze daarvoor konden rekenen volgens Van Sas, beschikten ze over de vormingskracht van het moderne staatsapparaat, dat de Franse Revolutie en Napoleon hun zo gerieflijk in de schoot hadden gegoooid.

Dat instrument wilden Willem I en de medewerkers die hij koos gebruiken voor iets wat zij 'liberalisme' noemden en wat ze ontleenden aan het achttiende-eeuwse Duitse verlichte absolutisme. Namelijk een programma van bureaucratisch gecontroleerde modernisering, een opvoedingsdictatuur die de voorrang gaf aan de 'burgerlijke vrijheid' boven de 'politieke vrijheid', wat tot aan de Tweede Wereldoorlog de Duitse geschiedenis mede zou bepalen¹³. Het ging dus om een verlichte politiek voor het bedwingen en hervormen van de kerken, een 'strijd tegen het fanatisme voor de verdraagzaamheid', tegen het katholieke ultramontanisme en het protestantse Réveil. Daardoor werd de afhankelijkheid van de verlichte burgerij aan het bestel verzekerd en uitgebreid, net zoals door de afwijzing van een terugkeer naar het *Ancien Régime*. In enkele Belgische vrijmetselaarsloges zou in en na 1830 het orangisme, dus de afhankelijkheid aan Willem I en zijn staat, een steunpunt vinden.

De economie zou de belangrijkste factor worden van integratie voor het nieuwe rijk. Dat rijk beleefde wel heel scherpe belangenconflicten tussen Noord en Zuid, wanneer in de eerste jaren het belastingstelsel en de douaneregeling moesten worden ééngemaakt, maar die kinderziekten overleefde het. In 1830 zou het orangisme niet alleen steunen op antiklerikalen en voltairiaanse tegenstanders van het christendom, maar ook op zakenlui die de afzetmogelijkheden van de Benelux en de Hollandse koloniën niet wilden laten verloren gaan voor de Belgische nijverheid. Dat hun aantal niet groter was, wordt verklaard door de fiscale uitbuiting van het Zuiden¹⁴, die wordt belicht in enkele recente publicaties. Volgens A. van der Woud wendde de regering de overheidsmiddelen aan om in het Noorden de verkeersmiddelen te scheppen die in het Zuiden door de zakenlui op eigen risico werden verwezenlijkt, en remde de koning de ontwikkeling van Antwerpen af ten voordele van de Noordelijke havens¹⁵. Een onderzoeksgroep onder leiding van J. L. van Zanden heeft berekend 'hoeveel er jaarlijks van het Zuiden naar het Noorden vloeide. Dat blijken ongelooflijke bedragen te zijn geweest: per jaar waren ze groter dan de Indische baten op hun

13 P. Nolte in: M. Hettling, ed., *Revolution in Deutschland?* (Göttingen, 1991) 24.

14 Over het inkomstenoverschot van het groothertogdom vóór 1830 schreef J. C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 7: 'Slechts een zeer gering deel hiervan is Luxemburg zelf ten goede gekomen. Eettelijke miljoenen zijn op deze wijze uit het noodlijdende, fiscaal te zwaar belaste land a.h.w. 'weggepompt'.

15 'De staat investeerde in de jaren 1815-1830 in de openbare werken van het Noorden circa 53 à 55 miljoen ... en in die van het Zuiden ongeveer 11 miljoen gulden'. A. van der Woud, 'De kanalenkoning en zijn reputatie', in: C. A. Tamse en E. Witte, ed., *Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)* (Brussel, 1992) 237-260; het citaat 244.

maximum¹⁶. Maar zoals gezegd, op economisch gebied vond een zeker ineengroeien van de twee rijkdelen plaats.

Op intellectueel gebied gebeurde dat veel minder. Beide volkeren leefden naast elkaar. Dat veranderde niet door de laattijdige taalpolitiek van de koning, waardoor vanaf 1823 in de Nederlandstalige provincies en arrondissementen van het Zuiden het Nederlands werd opgelegd in het bestuur, het gerecht en het middelbaar onderwijs. In de latere mythische geschiedschrijving heeft de taalkwestie enorme verhoudingen aangenomen, maar ze lokte weinig reacties uit en had weinig invloed op het nationaal bewustzijn. De bevolking voelde zich noch Vlaming noch Waal, maar Belg en als zodanig zwaar achteruitgesteld. In de petitionnementen van 1828-1829 zou de taalvrijheid een heel secundaire rol spelen.

Als middel tot integratie had de schoolpolitiek wat meer succes. In het protestantse Noorden was vanouds het onderwijs beter uitgebouwd en het ontwikkelingspeil hoger dan in het contrareformatorische Zuiden. De Franse tijd had in België tot een ontvricting van het lagere schoolwezen geleid, terwijl in de Bataafse Republiek een vooruitstrevende schoolwet de voorsprong nog vergrootte. De regering trachtte nu in het Zuiden het peil op te trekken door er de beproefde Hollandse organisatie en pedagogische methoden in te voeren.

Maar veel van het op die manier verworven aanzien werd weer ongedaan gemaakt in 1825, toen de koning de klein-seminaries sloot en voor de toekomstige katholieke clerus, voorafgaand aan elke theologische studie, een door hem opgericht Filosofisch College verplicht stelde. Willem I was een aanhanger van de Duits-lutherse traditie van het *Staatskirchentum* waarin hij het hoofd van de kerken was, ja hij ontwikkelde terzake een 'zelfs naar Duitse begrippen extreme denken'¹⁷.

Willem I was doordrongen van heel de reactionaire staatsopvatting van zijn medevorsten in de Duitse Bond en in het bijzonder zijn Pruisische verwanten¹⁸. 'Zijn moeder, die tot haar dood in 1820 een grote invloed op hem had, was prinses Wilhelmina van Pruisen, op wier opvoeding Frederik de Grote een krachtig stempel had gedrukt. Ook Willems echtgenote was prinses van Pruisen. Een deel van zijn opvoeding had hij te danken aan een Pruisisch militair, baron De Stamford, als mentor. Hij bracht in Duitsland het grootste deel van de jaren 1795-1813 door. Zijn bestuurservaring deed

16 'Databestand ontmaskert historische mythe', *Surf. Tijdschrift voor computerdienstverlening in het Hoger onderwijs en onderzoek*, IX (1995) iv, 12-14.

17 J. A. Boniewasser, *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context* (Amsterdam, 1989) 121-125 en 139-145, het citaat 144. Over de Duitse oorsprong van de opvattingen van Willem en een aantal van zijn medewerkers, zie ook A. F. Manning, *Mensen en situaties. Scènes uit het katholiek leven in de negentiende en twintigste eeuw* (Baam, 1990) 251-265. Willem I zag zichzelf als 'middelaar tussen de hemelse Heer en de aardse onderdanen'; hij vroeg van de paus 'qu'il reconnaît le souverain comme chef spirituel de ses états et en cette qualité lui donnerait tous les droits qu'il s'est réservés jusqu'à présent'; J. P. de Valk, 'Landsvader en landspaus? Achtergronden van de visie op kerk en school bij koning Willem I (1815-1830)' in: Tamse, *Staats- en natievorming*, 76-97, het citaat 93.

18 In 1646 huwde Louise Henriette, dochter van Frederik-Hendrik, keurvorst Frederik Willem van Brandenburg. 'Mit dieser Ehe wurde die Basis für eine kontinuierliche Verflechtung zwischen Oranien und Hohenzollem geschaffen'; O. Mörke, 'Das Haus Oranien-Nassau als Brückenglied zwischen den politischen Kulturen der niederländischen Republik und der deutschen Fürstenstaaten' in: H. Lademacher, ed., *Oranien-Nassau, die Niederlande und das Reich* (Münster, 1995) 47-67, het citaat 49-50.

hij op als vorst van Fulda (1802-1806) en als bestuurder van uitgebreide landgoederen in het voormalig Poolse Oosten van Pruisen. In het eerste geval regeerde hij als een 'kleine Frederik de Grote' en confereerde met zijn ministers onder het portret van deze vorst¹⁹.

Meer dan Napoleons voorbeeld heeft hem dat van de Duitse *Landesväter* voor ogen gestaan, met name van diegenen onder hen, die krachtens de *Reichsdeputationshauptschluss* van Regensburg (1803) in de schoenen van een geestelijke vorst: een bisschop, een abt, een abdis, waren gestapt... Dientengevolge erfden de nieuwe soevereinen bijna overal een gevestigde praktijk van staatsvoogdij in kerkelijke aangelegenheden, speciaal met betrekking tot de opleiding der toekomstige priesters. Sterk spreekt dit ten aanzien van de koning van Pruisen' en van de latere Willem I in het voormalige abdij-vorstendom Fulda. 'In feite is niet het concordaat van 1801, maar de *Reichsdeputationshauptschluss* de principiële grondslag van Willem I's kerkelijke politiek geweest²⁰. Als groothertog van Luxemburg werkte Willem I op de Duitse conferenties van 1819 en 1820 mee aan de totstandkoming van de beruchte reactionaire Bondsbesluiten²¹. Als koning gaf hij aan zijn politiek steeds meer gelijkenis met die van zijn neef en zwager, de reactionaire Frederik-Willem III van Pruisen (koning 1797-1840), die in 1817 de evangelische en gereformeerde kerken in Pruisen verenigd had en die in open botsing met de katholieke kerk zou komen, omdat hij die ook wilde hervormen op eigen gezag.

De strijd om de volkssoevereiniteit

Vooreerst leidden de besluiten van 1825 over de priesteropleiding tot een frontvorming van katholieken uit Noord en Zuid samen, die elkaar tevoren weinig of niet gevonden hadden. Hollandse katholieken deden als eersten een beroep op de grondwettelijke godsdienstvrijheid tegen de koninklijke machtsgreep, en dreven de 69-jarige Mechelse aartsbisschop de Méan vooruit in de oppositie.

In december 1825 deed de Luikse politicus baron de Gerlache in de Tweede Kamer als katholiek de eerste publieke oproep tot de liberalen voor een unie van de opposities. Hij koppelde de vrijheid van onderwijs, die de kerk opeiste, aan de grondwettelijke vrijheden van godsdienst en van drukpers en riep de liberalen op om de vrijheid op al die terreinen te verdedigen. De Luikse advocaten-journalisten van de liberale krant *Mathieu Laensbergh* (onder anderen Charles en Firmin Rogier, Joseph Lebeau en Paul Devaux) hadden daar wel oren naar.

Na de val van Napoleon was de Europese bevolking zo revolutiemoe geweest, dat ze aan de vorsten had toegelaten om de napoleontische autocratie te bewaren, met

19 De Valk, 'Landsvader en landspaus?', 89-90.

20 L.J. Rogier, 'Het tijdschrift 'Katholicon' 1827-1830', *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen* (Nieuwe reeks, XX, Afdeling Letterkunde, XII; Amsterdam, 1957) 10-11. Over de besluiten van 1825: 'De stukken wijzen uit, dat heel het plan zorgvuldig is opgebouwd in het bureau van Piet van Ghert en dat geen scheppingen van Jozef II, maar contemporaine maatregelen van Pruisische en Beierse makelij de ontwerpers daarbij voor ogen hebben gestaan, zeer duidelijk ook de zgn. *Pragmatik* der protestantse Duitse soevereinen'; 11-12.

21 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 13.

een uithangbord van de Restauratie. Maar het was onvermijdelijk dat, nu de moderne staat gevestigd was en elk gevaar voor een terugkeer naar de staatsgodsdienst en de standenstaat verdwenen, er een nieuwe liberale generatie aantrad die zich niet meer zou neerleggen bij het absolutisme. Het regime van Willem I werd steeds openlijker autoritair, naar Duits model. Daartegenover vroeg de bourgeoisie, tenminste in België waar de industrialisatie was doorgebroken en de Franse Revolutie diep ingeprent, ministeriële verantwoordelijkheid, controle op de financiën, een werkelijke persvrijheid en niet alleen op het papier van de grondwet.

Vanaf het einde van 1827 traden meer en meer kranten, katholieke en liberale, toe tot de unie van de opposities. Zij eisten dus *samen* de hervormingen waarvan tevoren elke groep alleen een deel had voorgestaan. Voor de eerste keer mengde die pers zich — in België alweer — met de verkiezingen voor de Tweede Kamer; in het Noorden bleven die een zaak van de overheid alleen. Aangemoedigd door petitionnementen²², in West- en Oost-Vlaanderen vooral, sloegen de eisen van de unie van de opposities in de zittijd 1828-1829 inderdaad over naar de Staten-Generaal. Daar werden de ministeriële verantwoordelijkheid en de persvrijheid geëist en het einde van de politieke rechtspraak. De tienjaarlijkse begroting werd verworpen, maar inzake de politieke rechten vormden de Noordelijke leden van de Tweede Kamer een blok rond de regering.

Hier brak de staat in twee. Katholieken waren in het Noorden nog altijd buiten de natie gesloten, ze konden boven de Moerdijk niet tot in de Kamer geraken²³. En er verhieven zich heel weinig liberale stemmen, want volkssouvereiniteit in een unitair Verenigd Koninkrijk zou betekenen het overwicht van de 62% Belgen en de nog talrijker katholieken. Om die reden waren al sinds 1815 oppositionele stemmen in de Tweede Kamer bijna uitsluitend Zuidelijke stemmen. Ook de katholieken uit het Noorden, die deelnamen aan de petitionnementen, werden voorbijgestoken door de snelle radicalisering van de Belgen en ze haakten af. De oppositie werd een uitgesproken Belgische oppositie, die specifiek-Belgische grieven naar voor bracht. Hoewel de koning zijn financieel beleid zorgvuldig in het duister hield, vermoedden velen blijkbaar wat Van der Woud en Van Zanden onlangs hebben aangetoond, en ze vielen het belastingstelsel aan dat het Noorden bevoordeelde. De onbeschaamde monopolisering van de overheidsambten in de administratie, het leger en de diplomatie, die met statistieken werd aangetoond, kon door de betaalde regeringspers niet

22 In 1820 was het bij Koninklijk Besluit aan de departementen van Algemeen Bestuur verboden om met de Kamers te communiceren. Zo moest worden voorkomen dat de Kamers, door zich in te laten met petitie of anderszins, 'het koninklijk prerogatief zouden aantasten'; J. Talsma, *Het recht van petitie... Nederland 1795-1983* (Arnhem, 1989). Het grondwettelijk petitierecht moest dode letter blijven. Op 22 juni 1829 noemde de koning in Luik het petitioneren 'une conduite infâme'; A. F. Manning, *De betekenis van CR. A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden* (Utrecht-Antwerpen, 1956) 101.

23 'In 1801 werden de katholieken niet alleen weer uit de openbare ambten en het politieke leven gedrongen, ze werden ook buiten de natie gesloten. Om dat doel te bereiken werd benadrukt dat katholicisme en Verlichting onverenigbaar waren. De nieuwe natie was vooral protestants en verlicht'. Th. Clemens, 'De terugdringing van de rooms-katholieken uit de verlicht-protestantse natie', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CX (1995) 27-39.

weggeredeneerd worden. Dat alles maakte het voor de Hollanders zoveel te moeilijker om samen met de Belgen democratie te vragen. Ze schaarden zich, nog meer dan ze al vanaf het begin van de vereniging gedaan hadden, rond de koning, die ze aanspoorden om niet toe te geven²⁴. Het gevolg was dat er in de Belgische oppositie stemmen opgingen, zoals die van de Brugse voltairiaan Louis de Potter, voor zelfbestuur van de twee rijksheden.

Willem I gebruikte, tegelijk of achtereenvolgens, een mengsel van toegevingen en repressie. Dat laatste door het ontslaan van ambtenaren, waaronder opposanten uit de Staten-Generaal, en het laten veroordelen van patriotten tot gevangenisstraffen of verbanning (voor De Potter: een eerste maal gevangenis en de tweede keer verbanning). Tegelijk provoceerde Willem bewust de Staten-Generaal door manifest onwettig optreden: om zijn soevereiniteit te bevestigen gaf hij openbare werken in aanbesteding die zij verworpen hadden²⁵. Hij verklaarde dat zijn soevereiniteit in de tijd voorafging aan de grondwet en dus niet door haar beperkt werd. In mei 1829, in volle politieke crisis en terwijl hij een aantal toegevingen deed of beloofde, benoemde hij de Prins van Oranje tot voorzitter van de ministerraad en vice-president van de Raad van State, om duidelijk te maken dat hij geen ministeriële verantwoordelijkheid zou toestaan²⁶. Kritiek op het bestel of op regeringsdaden betekende dus een aanval op de dynastie.

In december 1829 werd de breuk voltrokken door een koninklijke boodschap, waarmee alle ambtenaren en magistraten hun instemming moesten betuigen op straffe van onmiddellijk ontslag. De internuntius Capaccini, die sinds anderhalfjaar probeerde de Belgische katholieken te verzoenen met de koning, stelde daarna vast dat de scheuring van het rijk een voldongen feit was, dat de koning zich nog alleen met geweld kon handhaven in België²⁷.

In 1830 ging er een golf van revoluties over Europa, zoals het opnieuw zou gebeuren in 1848. Het was vergelijkbaar met het domino-effect dat we in 1989 hebben gezien in de communistische dictaturen: de eis voor democratie werd door de buitenlandse voorbeelden plots zo hevig, dat de overheid nog slechts de keuze had tussen capituleren of massaal bloedvergieten. Het lag voor de hand dat in het Koninkrijk der Nederlanden het regime alleen in het Zuiden zou vallen. Op 25 augustus begon het in Brussel. Naar het voorbeeld van wat in 1787 was gedaan tegenover Jozef II, werd er een gewapende burgerwacht opgericht, om de orde te herstellen maar ook om van de koning definitieve toegevingen af te dwingen. Om de militaire steun van de mogendheden te krijgen tegen de Belgische Revolutie, stelde Den Haag die al op 28 augustus

24 De onmogelijkheid van een oplossing en de onvermijdelijkheid van de scheuring blijken ten overvloede uit Manning, *Van Bommel*, 82-168.

25 Van der Woud, 'De kanalenkoning', 256-257.

26 N. C. F. van Sas, 'Het politiek bestel onder Koning Willem I', *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw*, 49-50 (feb. 1981) 110-134, zie 124.

27 J. P. de Valk, 'La scission du Royaume Uni d'après la correspondance d'un diplomate pontifical: les lettres de Francesco Capaccini (1828-1831)', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XII (1981) 359-388. Ook de Britse ambassadeur Bagot zag het land afsterven op een burgeroorlog tussen Noord en Zuid; Van Sas, *Onze natuurlijke bondgenoot*, 279-283.

voor als het werk van Frankrijk, als een aanval door Frankrijk. Maar de mogelijkheden zouden het zelfbeschikkingsrecht van de Belgen erkennen.

In februari 1831 voltooide een gekozen Nationaal Congres een grondwet die het programma van de unie der opposities verwezenlijkte: een parlementair regime, vrijheid voor de kerken, vrijheid van pers, vereniging, vergadering, onderwijs, taalgebruik.

Na een jarenlange crisis had in de zomer en de herfst van 1830 de Belgische bourgeoisie de macht gegrepen. Tegenover de vreemde absolutistische vorst had zij zich opgeworpen als vertegenwoordiger van de natie, die voortaan uit gelijke staatsburgers zou bestaan met 'vrijheid in alles en voor allen'. Zij had daarvoor geestdriftige ondersteuning gevonden bij alle bevolkingsgroepen, van de adel en de geestelijkheid tot de arbeiders en de boeren. Het proces van de omvorming van de Zuid-Nederlandse en Luikse proto-naties in een Belgische natie was daarmee voltooid, als een van de eerste op het vasteland van Europa. Gedurende bijna 140 jaar zou die grondwet ongewijzigd blijven, behalve dat tweemaal een uitbreiding van het stemrecht werd doorgevoerd. Terwijl in de meeste andere Europese landen het pijnlijke, af en toe gewelddadige transformatieproces van de moderne natievorming nog doorging.

De unie van de opposities was in 1827-1828 gesloten als een tactisch verbond om een parlementaire democratie af te dwingen. Ze werd door de revolutie geradicaliseerd en bestendigd. De traditionalistische partij aanvaardde een aantal Frans-revolutionaire ideeën en werd omgevormd tot een liberaal-katholieke partij²⁸, voor wie de grondwet van 1831 even onaantastbaar was als de Blijde Inkomst voor haar voorgangers uit de Brabantse Revolutie. Deze deelname van de kerk en de kerkelijke opinie maakte de Belgische Revolutie uitzonderlijk. Haar grondwet zou in 1848 in tal van landen model staan, hoewel men elders niet zover durfde gaan.

De gevolgen

De conflicten die Willem I opriep 'legden in Zuid en Noord de kiem voor verstrekkende politieke en sociaal-culturele gevolgen', besloot J. P. de Valk terecht²⁹. Inderdaad, net zoals de grote transformatie van de zestiende eeuw, werkt ook die van 1780-1830 door tot op vandaag. Ook die tweede transformatie heeft de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in verschillende zin beïnvloed en de oude tegenstelling verdiept. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de tegenstelling in politiek regime tussen België en Nederland zo uitgesproken, dat ze zelfs een vriendschappelijk nabuurschap belemmerde.

De afloop van de Opstand in de zestiende eeuw had de Noordelijke Nederlanden in de protestantse, overwegend Germaanse wereld gebracht, de Zuidelijke in de contra-reformatorische, overwegend Romaanse wereld. De meer dan achttienjarige inlijving

28 De Belgische katholieken en Lamennais streefden 'naar bewuste verzoening van kerk en liberalisme', anders dan de Nederlandse katholieken die in 1848 alleen maar 'naast de liberalen' wilden samenwerken aan een grondwetsherziening; Manning, *Mensen en situaties*, 62.

29 De Valk, 'Landsvader en landspaus?', 97.

van België bij het revolutionaire Frankrijk schiep een nieuwe kloof, net zoals tussen de ingelijfde Rijngebieden en het grootste deel van Duitsland: de ideeën van de Franse Revolutie raakten in België dieper ingeworteld. De vestiging van een Hollands-gedomineerd autoritair koninkrijk in 1815 verdiepte en verenigde beide kloven: ze wakkerde in België het streven naar volkssoevereiniteit aan, maar smoorde het in Nederland. Zoals Van Sas het uitdrukt: 'Het Zuiden maakte een grote sprong voorwaarts met zijn ultra-liberale grondwet van 1831... [een] wel wat extreem uitgevallen bekroning van de vernieuwingsdrang', die contrasteerde met 'de onmiskenbare continuïteiten die de politieke ontwikkeling sinds de vrijwording te zien geeft' in Nederland³⁰.

In België veroorzaakte het absolutisme van Willem I een radicalisering waardoor 'de vrijheid in alles en voor allen' tot nationaal ideaal werd geproclameerd, wat het zou blijven gedurende vele generaties. Ik heb als kind, in de jaren 1930 en 1940, op school en in de jeugdbeweging, almaar over die vrijheid leren zingen. Onder andere:

Reist de wereld rond, reist, hoort en ziet:
Vindt gij een groter volk, vrijer is het niet³¹.

Het is duidelijk dat dit anarchistisch gekleurd cultiveren van de vrijheid en de staatsonthouding, in de loop van anderhalve eeuw grote invloed heeft uitgeoefend op de samenleving en op het volkskarakter. Een regeling van de examenprogramma's voor de eindexamens van het secundair onderwijs, zoals dat in Nederland gebeurt door de staatssecretaris, lijkt mij ondenkbaar in België — en sinds de staats hervorming: in Vlaanderen en in de Franse Gemeenschap. Of een ander voorbeeld: een urbanisatie zoals in Nederland of in Duitsland is zowel in het huidige Vlaanderen als in België onhaalbaar, want in strijd met de heilige 'vrijheid in alles en voor allen'³². Zelfs in de resem grondwetsherzieningen die we sinds 1970 hebben meegemaakt, heeft men nog niet durven raken aan de absurd geworden assisenhoven, want onze vaders hebben hun bloed vergoten in het park van Brussel tegen de politieke rechtspraak onder Willem.

In Nederland daarentegen veroorzaakte de vereniging van 1815 tot 1830 met het meer bevolkte en katholieke België een antidemocratische reflex, waardoor het zijn zelfbevestiging zocht in het behoud van het autoritaire koningschap van Oranje. Dat liet Willem I toe om een verlicht-protestantse *Obrigkeitsstaat* te vestigen naar het model van zijn Pruisische verwanten. De Belgische oppositie en de Belgische Revolutie intensifieerden de regeringspropaganda die deze reflex voedde en die tijdens de negenjarige staat van oorlog diep werd ingehamerd: democratie en volkssoevereini-

30 Van Sas, 'Het politiek bestel onder Koning Willem I', 125-126. Dat de Belgische grondwet van 1831 ultra-liberaal is vanuit Nederland gezien, betekent dat de Nederlandse grondwet van 1848 semi-liberaal is, vanuit België bekeken.

31 K. Ledeganck en Em. Hiel, *Strijdkreet*, muziek van P. Benoit.

32 Nochtans konden op het einde van het *ancien régime* wel strikte urbanisatieregels worden opgelegd, zoals in Brussel blijkt uit het Martelarenplein, het Koningsplein en de Warandewijk.

teit waren Frans jakobinisme, een eis van onafhankelijkheid van de kerken was Frans ultramontanisme, dat alles was on-Nederlands³³.

In het nationale zelfbeeld, dat in afweer tegen België werd gevormd, was het ideaal niet de vrijheid maar de trouw aan de koning en de gehoorzaamheid aan de wet, met Van Speijk als held. Uiteindelijk zegevierden de ideeën van de contrarevolutionaire orangisten uit de jaren 1780-1795: zoals die toen de patriotse leer van de volkssoevereiniteit hadden afgewezen als een fanatisme dat in strijd was met een rationele en tolerante Verlichting³⁴, zo gebeurde het opnieuw met de volkssoevereiniteit die door de Belgen werd geëist en gevestigd³⁵. In de senaatszaal van de Nederlandse universiteiten hangen de vaandels van de studenten-vrijwilligerskorpsen, die in 1830-1831 hun leven veil hadden om de gesmade eer van de soevereine vorst te wreken. De transformatie in autoritaire zin van de Nederlandse proto-nationale identiteit sinds 1815, verklaart de vervolging van de Afscheiden die in 1834 de Nederlands Hervormde kerk verlieten, vervolging die zozeer in strijd was met de vroegere Nederlandse traditie, maar die ook door J. R. Thorbecke werd gelegitimeerd.

Thorbeckes grondwet van 1848 bevestigde Nederland in zijn oriëntering op de politieke Duitse romantiek, zoals het tegelijk op de culturele Duitse romantiek gericht bleef en het besef had 'te behoren tot de Germaanse cultuurkring'. Het hoofddaccent verschoof, van behoren tot de protestantse wereld naar behoren tot de Germaanse wereld; of was het vooral de benaming die veranderde? De tegenstelling bleef duidelijk met België waar al in 1847 het parlementair stelsel was overgegaan van zijn negatieve naar zijn positieve vorm, dus waar het parlement niet alleen een regering kon doen vallen, maar de kleur van de nieuwe regering bepaalde. Terwijl volgens Thorbecke de ministeriële verantwoordelijkheid die hij invoerde, niet inhield dat het parlement een minister ook zou kunnen afzetten; hijzelf en zijn regering wezen volkssoevereiniteit af. En de regering van de 'liberaal' Van Hall, die de zijne opvolgde van 1853 tot 1856, poneerde: 'De koning bestuurt, de koning handelt, de koning besluit, de Ministers staan Hem slechts als dienaren terzijde'³⁶. In Nederland bleven 'koninklijke kabinetten' zonder parlementaire meerderheid voorkomen tot in het midden van de twintigste eeuw³⁷.

Van Sas schreef over Thorbecke: 'Diens eigensoortige, au fond zeer persoonlijke interpretatie van het liberalisme is door zijn succes in de praktijk de gevestigde Nederlandse variant geworden en heeft daardoor andere mogelijkheden en ontwikkelings-

33 Ook in Duitsland heette volkssoevereiniteit, enz., strijdig met de *Duitse* traditie, met het *Duitse* recht. Niet alleen Willem I, maar ook Willem II en Willem III zouden als groothertogen van Luxemburg daarvan gebruik maken om reactionaire grondwetten op te leggen in 1841 en 1856. P. M. Ehrle, *Volksvertretung im Vormärz* (Frankfurt am Main, 1979).

34 W. R. E. Velema, 'Revolutie, contrarevolutie en het stadhouderschap, 1780-1795', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, CII (1989) 517-533.

35 In Nederland hadden politieke strijdschriften uit de Patriottentijd hun actualiteit behouden; De Wit, *Aristocratie en democratie*, 348.

36 Manning, *Mensen en situaties*, 86.

37 'In de eerste helft van deze eeuw functioneerde in Nederland de regering bepaald dualistisch'; A. F. Manning, 'De monarchie in Nederland', *Res Publica*, XXXIII (1991) 25-40, het citaat: 30.

lijnen doen vergeten³⁸. Het ging in werkelijkheid niet om een persoonlijke, maar om een in Duitsland en ook in Nederland gangbare interpretatie van het liberalisme, die zich afzette tegen de Franse Revolutie. Thorbecke was heel sterk op Duitsland georiënteerd³⁹.

De tegenstelling in politiek regime tussen België en Nederland bleef duren tot aan de Tweede Wereldoorlog, en bleef hun betrekkingen belemmeren, want buitenlandse politiek is verbonden met het intern politiek regime. Nederland had zoals Duitsland gekozen voor een *Sonderweg*, een 'gouden middenweg' tussen de autocratie van de tsaar (en later van Hitler) en het 'jakobijns ultra-liberalisme' van België en Frankrijk. Daarom sympathiseerde het in de Eerste Wereldoorlog met Duitsland in zijn strijd tegen de parlementaire democratieën Frankrijk en Engeland⁴⁰. Zelfs nog wanneer in 1941 de idee van een Benelux-economische-unie werd geopperd, in de kringen van de drie regeringen in Londense ballingschap, stuitte die idee aanvankelijk op verzet aan Nederlandse kant 'omwille van de Belgische vazalliteit tegenover Frankrijk'. Anders gezegd: omwille van de oriëntering van België op het liberalisme van de Franse Revolutie⁴¹.

In Nederland bleven tot 1939 de socialisten uitgesloten uit de regering en uit de administratie, en even lang kon er een begroting die door de Tweede Kamer verworpen was, toch worden uitgevaardigd bij Koninklijk Besluit. Het meer linkse karakter van België dan van Nederland leidde tijdens de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog tot een veel krachtiger verzet tegen de rechtse Nieuwe Orde. Dat verzet leed in België veel zwaardere verliezen dan in Nederland, maar droeg bij tot de redding van meer dan de helft van de Joden, tegenover 20% in Nederland.

Na de oorlog werden België en Nederland sterk beïnvloed door het Britse parlementarisme, zodat het verschil tussen beide verkleind werd, ook al wordt de theorie gehandhaafd: 'In het Nederlandse bestel is het volk niet soeverein, noch is haar verte-

38 Van Sas, 'Het politiek bestel', 123.

39 Thorbecke 'bleef... ook in zijn politieke activiteit de historicist die hij in zijn jeugd en zijn hoogleraarsbestaan was geworden. Thorbecke heeft de wijsgerig-historische uitgangspunten waaraan hij zijn hele leven vasthield, gevonden tijdens de jaren van oktober 1820 tot september 1824 die hij, met een onderbreking in 1822, in Duitsland doorbracht... Zijn Duitse verblijf is voor hem een ontdekkingsreis geweest... Wat in Duitsland misschien al als een nabloei kan worden beschouwd, een laat-romantisch, restauratief tijdperk nu de jeugd van de eerste romantische generatie voorbij was, betekende voor Thorbecke iets nieuws'. E. H. Kossmann, 'Thorbecke en het historisme' in: E. H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis* (Amsterdam, 1987) 310-311. Dat hij later met een Duitse vrouw trouwde, heeft Thorbeckes oriëntering op Duitsland helpen onderhouden.

40 T. Stoelinga, *Russische revolutie en vredesverwachtingen in de Nederlandse pers, maart 1917-maart 1918* (Bussum, 1967).

41 Zie hoe P. J. Blok nog in 1926 de Belgische revolutie verklaarde in zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, IV (Leiden) 289: 'Het waren jonge Fransgezinde liberalen, die besloten waren een kans te wagen, rekenend op de Franse sympathieën van een groot deel der Belgische burgerij en der geestelijkheid en op de zedelijke, zo niet feitelijke steun van Frankrijk zelf'. Nog in 1960 zou Pieter Geyl aan Henri Pirenne verwijten dat 'zijn liberalisme van de ideologie van de Franse Revolutie doordrongen is'; P. Geyl, *Noord en Zuid. Eenheid en tweedheid in de Lage Landen* (Utrecht-Antwerpen, 1960) 131. En in 1957 sprak L. J. Rogier van 'het blind fanatisme, dat zou doodlopen in de impasse-Lamennais'; Rogier, 'Katholicon', 48.

genwoordiging de hoogste macht', in tegenstelling tot België⁴². Door de Amerikanisering van de jongste halve eeuw ging de samenleving in beide landen convergeren. Maar hoewel sinds 1830 in Europa de taal een belangrijke rol is gaan spelen in de culturele identiteit en in het nationaal bewustzijn, is de afstand tussen de Vlamingen en de Nederlanders veel groter gebleven of geworden dan de afstand tussen de Walen en de Fransen⁴³. Gewoonlijk wordt dat toegeschreven aan de gevolgen van de transformatie van de zestiende eeuw. Het is ook, of wie weet vooral, een gevolg van de transformatie van 1780-1830.

42 T.Brinkelin: H. Righart, ed., *De zachte kant van de politiek* ('s-Gravenhage, 1990) 163.

43 Op 23 november 1995 verklaarde Harry Mulisch, toen hem de Prijs der Nederlandse Letteren werd overhandigd door koning Albert, dat de Vlaamse en de Nederlandse literatuur weinig met elkaar gemeen hebben.

'De Jaren Vijftig' en 'De Jaren Zestig'?

J. C. H. BLOM

Recensie-artikel naar aanleiding van

James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel: Boom, 1995, 343 blz., f45,-, ISBN 905352228x).

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995, 328 blz.; f49,90, ISBN 9029534710).

Paul Luykx en Pim Slot, ed., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum: Verloren, 1997, 287 blz., f43,-, ISBN 9065505490).

1995 zou in latere historiografische overzichten wel eens te boek gesteld kunnen worden als het jaar van 'de grote sprong voorwaarts' in de studie van de jaren zestig. Natuurlijk was er in de voorafgaande jaren in allerlei publikaties wel aandacht besteed aan deze jaren met hun — toen nog; de *debunking* lijkt al behoorlijk ingezet — mythische klank. Maar in 1995 verschenen voor het eerst twee volwaardige boeken gebaseerd op eigen onderzoek van degelijke en goed schrijvende vakhistorici, die dit tijdvak als een geheel behandelen en analyseren. Kennedy's *Nieuw Babylon in aanbouw* en Righart's *De eindeloze jaren zestig* hebben al veel publiciteit en serieuze aandacht gekregen, meestal in combinatie². Ook hier verschijnen zij in één besprekingsartikel. Het ligt voor de hand dat te doen. De vergelijking dringt zich immers op. Beide boeken vinden hun voornaamste kracht in het feit dat zij *à thèse* zijn geschreven. Hoe overtuigend ieder van die visies op het eerste gezicht ook is, zij laten zich niet verenigen.

Righart koos voor het generatieconflict en legt de dynamiek van de grotere veranderingen dus bij een jonge generatie, die het oude bestel sloopte. Dat ging nogal makkelijk omdat dit oude bestel vermolmd was en de 'heersende' generatie een eigen crisis doormaakte en zo nauwelijks tegenwicht bood. Kennedy daarentegen ziet de zittende elites als de dynamische kracht bij uitstek. Zich voegend in een zeer oude traditie van aanpassing aan veranderende tijden waren deze elites van mening dat het na-oorlogse Nederland ouderwets was en alleen zou kunnen overleven door in de moderne wereld voluit mee te doen. Zo legden zij, hoewel in het feitelijke historische proces af en toe wel wat verrast door specifieke kwesties, in wezen de fundamenten voor de vele veranderingen van 'de jaren zestig' en gaven daaraan ook in hoge mate vorm. Toch zou het onjuist zijn de aandacht geheel te bepalen bij de confrontatie van deze, elkaar

1 Zie bijvoorbeeld: H. Wigbold, *Bezwaren tegen de ondergang van Nederland* (Amsterdam, 1995); H. Vuijsje, *Correct. Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig* (Amsterdam/Antwerpen, 1997) en verscheidene artikelen in *De Gids*, CLX, nr. 7/8 (bijzonder nummer onder het motto: Nederland Gidsland).

2 Onder voorbijgaan aan alle artikelen in dag- en weekbladen en het meeste in andere periodieken wijs ik hier alleen op het themanummer 'De jaren vijftig en zestig' van *De Nieuwste Tijd*, aflevering 5 (december 1995) en op D. Bosscher, 'Nederland en de jaren zestig: een doolhofachtig cultuurlandschap', *Croniek*, CXXXVII (juni 1997) 457-472 (niet zozeer een recensie van Kennedy en Righart, maar een zelfstandig artikel over hetzelfde onderwerp).